

УДК 821.161.2:82-92(477)

УКРАЇНА В ЩОДЕННИКУ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

Стрілець М.В., Лебеденко С.О.

Полтавський юридичний інститут

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

У статті досліджено феномен «Журналу» як одного з небагатьох публіцистичних доробків Тараса Шевченка. Висвітлено кореляцію між життєвим періодом автора, за час якого було написано «Журнал», та змістовим наповненням цього публіцистичного твору. Вказано роль щоденника у житті Тараса Шевченка. Проаналізовано прояви зв'язку Кобзаря з Україною на сторінках «Журналу». Виявлено значення цього публіцистичного твору для глибшого розуміння постаті Тараса Шевченка як поета і як особистості.

Ключові слова: Шевченко, щоденник «Журнал», документальна проза, національне самоствердження, батьківщина, Україна, українська мова, українська пісня.

Постановка проблеми. На сучасному етапі суспільного розвитку виникає потреба у зверненні до літературної спадщини попередніх віків задля вивчення основних аспектів українського націотворення, що невіддільно пов'язане з українською культурою. Саме тому необхідним є дослідження творчості подвижників українського народу, а також їхнього впливу на розвиток національної ідентичності українців.

Творчість Тараса Григоровича Шевченка багатогранна: поезія, проза та живопис видатного Кобзаря посідають почесне місце і в українській, і в світовій культурі. Одна з граней творчого набуtku митця – публіцистика, у якій він висловлював свої думки, почуття та ставлення до реальних подій, узагальнював і трактував з авторської позиції актуальні суспільно-політичні питання та вагомі проблеми соціуму, оприлюднив свої ідейні погляди, звертався до друзів та схилив читача до власних міркувань.

Публіцистика Шевченка, представлена у формі роздумів та безпосередніх звернень до читача, дає змогу значною мірою розкрити й дослідити важливі питання, що мали місце за життя Кобзаря та залишаються актуальними й донині: проблеми національного самоствердження українського народу, його культурного розвитку, піднесення ролі української мови.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Основні теоретичні обґрунтування проблеми виконано на основі досліджень Т.А. Космеда [2], Б. Рубчака [4], К.Я. Танчин [6], І. Тесленко [7] та інших науковців. У роботі використовувалися Інтернет-ресурси, тексти творів Т.Г. Шевченка, літературознавчі словники, тексти українських народних пісень.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Попри наявність в українському літературознавстві великої кількості наукових розвідок, присвячених вивченню творчого доробку Т.Г. Шевченка, його публіцистичні твори, зокрема щоденник, який автор називає «Журнал», передмова до історичної поеми «Гайдамаки» та передмова до нездійсненого видання «Кобзаря», вивчені недостатньо. На наш погляд, потребує детального вивчення зміст щоденника «Журналу» Тараса Шевченка, а глибоке його дослідження дозволить повно і всебічно представити постать великого Кобзаря та його внесок у розвиток української національної ідеї. Окрім того, аналіз висловленого Кобзарем у щоденни-

ку ставлення до окремих явищ у культурному житті України дозволить прослідкувати окремі тенденції розвитку тогочасного українського національно-культурного відродження.

Мета статті. Метою дослідження є аналіз тематичного спектру української проблематики в щоденнику Т. Шевченка. Досягнення поставленої мети передбачає вирішення таких завдань:

– окреслити значущість щоденника у долі Тараса Шевченка;

– охарактеризувати вияви зв'язку між Кобзарем та Україною, що представлені в щоденнику.

Виклад основного матеріалу. За словами літературознавця Катерини Танчин, щоденник на сьогодні є, ймовірно, найменш вивченим жанром документальної прози, однією з тих ділянок в українській літературі, якої практично не торкалося перо дослідника. Але зараз до нас повертається минуле у формі листів, спогадів, документальних та біографічних повістей. «Письменницькі щоденники стають фактом літератури, навіть, можна сказати, домінують серед інших жанрів. Автори не байдужі до щоденників, на сьогодні цей жанр представлений найрізноманітнішими зразками, що вимагають і літературознавчого визначення феномена щоденника як форми самовираження письменника», – стверджує дослідниця [6].

Як відомо, в усі часи були люди, котрі вели щоденник, проте найбільший розквіт щоденництва припадає на ХІХ ст., на епоху Романтизму. Саме тоді був створений один із найяскравіших із екземплярів у цій сфері – «Журнал» Тараса Шевченка. Ця праця належно не проаналізована літературознавцями, хоча є цілісним літературним твором, що за значимістю не поступається художньому набуtku видатного Кобзаря.

Сторінки «Журналу» відкривають нам, сучасникам, широку панораму тогочасної дійсності очима палкого патріота-демократа. Ідейне спрямування, мета цього твору реалізується на тлі переживань і роздумів поета. Як стверджує дослідниця творчості Шевченка Т. Космеда, одна з функцій «Журналу» – психотерапевтична [2; див. 7], бо в ньому проявляється або зображується сповідь душі поета, яка втомила від постійних поневірянь та заборон і хоче знайти прихисток на папері, що утримує вічність. І душа ця, зморена довгою неволею, з надією очікує чогось надзвичайно важливого – волі.

До заслання Шевченко належав до Кирило-Мефодіївського братства, члени якого боролися

за звільнення народу з кріпацтва, розробляли підґрунтя для постання нової вільної України у складі федерації слов'янських держав. Та все ж головною причиною ув'язнення письменника була не його діяльність як братчика, а його мужицька поезія, набагато страшніша для влади, ніж прагнення кириломефодіївців.

23 квітня 1850 року Шевченка заарештували вдруге за порушення царської заборони писати й малювати. Після слідства в Орській кріпості солдата-поета перевели до Новопетровського укріплення на півострові Мангішлак, куди він прибув у середині жовтня 1850 р. Саме на цей період заслання припадає задум щоденника. Шевченко розпочав свій «Журнал» через жагуче бажання писати бодай щось. «А писать охота страшная. И перья есть очищенные», – зауважує поет [8, с. 12]. Проте Тарас Григорович завів свою «пеструю книгу» вже наприкінці заслання в Новопетровському укріпленні. Переконані, що якби він почав її з 1847 р., то це був би лише товстий нудний зошит, адже Шевченко всі ці роки дивився на докільля, як арештант з тюремного вікна, бачив лише сумну бездушну монотонну картину десятилітньої безсердечності та грубості. Ведення «Журналу» на засланні для Шевченка стало тим проявом волі, який осяював йому життя в невольничій п'їтмі.

У щоденнику домінують роздуми поета, щирі, без будь-якого лукавства: Шевченко писав свій «Журнал» передовсім для «милих щирих друзів» і не думав його публікувати, хоча часто натякав на іншого невідомого читача.

Як зауважує Б. Рубчак, у цілому текст щоденника за часом написання можна поділити на чотири частини: 1) записи в Новопетровському укріпленні; 2) записи під час переправи Волгою до Нижнього Новгорода; 3) записи в Нижньому Новгороді; 4) записи в Москві та Петербурзі. Залежно від місця перебування поета та його становища нотатки «Журналу» дещо відрізняються: перший період найбільш вибагливий та літературно найповніший. Це й міркування над власним становищем, подальшою долею, співчуття солдатам та різке засудження, зневага до царату, листування з друзями, висловлення їм глибокої вдячності, зустріч із земляком та чутливі порухи серця Шевченка, яке сумує за рідною землею. Другий період рясніє описами красивдів, міст та людей, яких зустрічав поет, і все ще містить у собі глибокі душевні переживання автора, що характерним було за час його перебування в укріпленні. Щоденні дії, буденність, детальні роздуми та короткі зауваги влилися в щоденник під час перебування звільненого Шевченка в Нижньому Новгороді. У Москві та Петербурзі записи стають короткими, неповними, наче поет не встигає їх здійснювати. Він занурюється в атмосферу постійних зустрічей, розмов, дружніх привітань, нових вражень [4].

За твердженням Т. Космеди, «Журнал» Шевченка – це його діалог із собою: міркування про свої бажання, прагнення, сни, висловлення оцінок, репрезентація емоцій і почуттів, фіксація спогадів про Україну, земляків, друзів, це його плани на майбутнє, прагнення. Через щоденник він споглядав і вивчав себе. Шевченко моделював у щоденнику відповідні комунікативні жанри, які

ми використовуємо в повсякденному «живому» мовленні: скаржився і нарікав, хвалив і хулив, висловлював обурення, співчуття, іронізував, жартував [2; див.: 7].

Отже, щоденник, названий автором «Журнал», постає перед нами, сучасниками, як безцінне джерело відомостей про життя поета, його художньо-філософських поглядів, скрутних обставин, у яких він опинився та суспільно-політичних умов тогочасної дійсності. У ньому Шевченко висловив власні міркування, ставлення до мистецько-літературних явищ, виявив свою чітку громадську позицію. Разом із тим Кобзар використав щоденник задля реалізації власних творчих задумів: здійснював сюжетні замальовки, писав цілі літературні твори (наприклад, «Доля», «Сон»). Важливим є те, що «Журнал» також містить у собі роздуми про становище України, її долю, що свідчить про невідривну єдність Шевченка з батьківщиною, любові до якої його не можуть позбавити царські укази та заборони. Як слушно зауважує Н. Момот, «Журнал» Шевченка – це «щоденниковий за формою, а ліро-епічний за суттю твір» [цит. за: 3, с. 2].

Як відомо, у ХІХ ст. значна частина українських земель повністю опинилася під владою Російської імперії, до того ж не як автономна одиниця, а як залежна територія – частина Великої Росії, заселена безправним народом, мова якого згодом мала зникнути, а воля так і залишалася недосяжною мрією. Проте склалося зовсім поіншому. Українці – одна з найбільш волелюбних націй ні на мить не хотіли миритися з таким становищем. Т. Шевченко належав до найактивніших діячів українського національно-визвольного руху, метою якого було на початкових етапах просвітити простий український народ, піднести статус української мови та культури, а згодом, можливо, досягти політичної незалежності. І навіть на засланні Шевченко зберігав у серці міцний зв'язок із рідною землею.

Варто зазначити: «Журнал» написаний російською мовою. Це й не дивно, адже Шевченко більше десяти років перебував на засланні. Хоча вибір мови ведення щоденника зумовлював насамперед, як підмітив Є. Сверстюк, владний дозвіл від 1854 року писати лише російською мовою [5, с. 66–67]. На наш погляд, щоденник нерідною мовою зумовлений ще й прагненням автора довести, що колишній кріпак спроможний на належному рівні володіти іншою мовою. Проте це не означає, що Шевченко піддівся чужому впливові, зрікся материнської мови.

У цілому в щоденнику Шевченко мало згадує про Україну. Та це ніяк не можна вважати поступовим згасанням патріотичного почуття письменника та любові до батьківщини, і кожен читач у силу свого духовного розвитку та освіченості має охопити й осмислити прихований під звичайними буденними нотатками глибокий підтекст. Напевно, поет не хоче ятрити душу теплими спогадами про рідний край, який щораз приходив йому у снах, зачаровував його безмежною красою неосяжних степів, пишню вбраною червоною калиною, що притулилася до білої хатини, широким Дніпром, що реве та стогне разом із буйним вітром.

Та хоч якими б нечастими та короткими були ті згадки про батьківщину, поет їх увінчує най-

прекраснішими епітетами, навіть зі сторінок щоденника відчувається якась теплота: *«милий мой язык»* [8, с. 149], *«прекрасная бедная родина»* [8, с. 149], *«родная задушевная песня»* [8, с. 149], *«милая землячка»* [8, с. 195], *«милые родные песни»* [8, с. 199]. І в той самий час в описах рідної землі її народ – скривджений та пригнічений, бо згадується *«бедная родина»* [8, с. 149], *«сдавленная попами невольничья голова»* [8, с. 156].

Поет з болем та водночас із невимовною радістю згадує ті часи, коли він малим хлопчиськом, нехай і кріпаком, пас ягнят за рідним селом, милувався хвилюючими краєвидами, коли все навколо здавалося таким милим та рідним. Мабуть, ще тоді серце малого Шевченка наповнювалося великою любов'ю до України. А з роками, зі становленням його як особистості, ця любов доповнювалася ще й палким бажанням захистити свою країну від кривдників, закликаючи й інших цінувати щирі українську мову, працьовитий український народ. Творчість Великого Кобзаря саме на це й була спрямована. Своїми віршами він наче оживляв народ, пробуджував його до боротьби за свою волю.

Яскравим свідченням нерозривного зв'язку поета з батьківщиною було тихе наспівування ним українських пісень («В степу могила з вітром говорила...», «Люблю, мамо, Петруся...», «Та нема в світі гірш нікому ...»), про що згадується в записках «Журналу» [8, с. 71, с. 83]. І ці пісні окриляли його, надавали наснаги. А ніжне наспівування рядовим Скобелевим, земляком поета, чудесної пісні «Тече річка невеличка» зачаровувало поета рідним звучанням, переносило на береги Дніпра, на волю, на *«милу родину»* [8, с. 50]. Час від часу Т. Шевченко чи то спеціально, чи мимоволі здійснював записи українською, як-от: *«Чаям скляною і горілки чаркою»*, *«А що, – говорю, – Андрію, і тобі, мабуть, не спиться?»*, *«Спасибі йому»* [8, с. 85; с. 86, с. 206]. Отже, рідна мова в його серці жила завжди, і він не мав часом змоги стримати її в собі, занотовуючи думки в «Журнал» загалом російською мовою.

Шевченкову душу окутав смуток, коли він дізнався від Я. Лазаревського *«о многих свежих гадостях в моем родном краю»* [8, с. 170]. Поетові боляче усвідомлювати те, що поневіряння України не припиняються та все більше посилюються, і українські кріпаки неспроможні захистити себе від пригноблюючої сили поміщиків. Єдиною помстою для простих селян могла бути лише жартівлива пісня (*«А в нашого Білозера, Сивая кобила...»*) [8, с. 170], що жила в їх головах, а разом з тим засвідчувала про бодай якусь непокору (*«наивное, невинное мщение»*) [8, с. 170].

Ті відстані, які відділяли Т. Шевченка від рідної землі, породжували в його душі бажання ловити кожну крихітну інформацію, пов'язану з Україною. На хвилях українських пісень, що звучали з уст його друзів, він линув на батьківщину, подумки занурюючись у білі вишневі сади, у безкраї, з ароматом полину степи. Та все ж справжньої задушевної мелодики української пісні, яка відчутна лише в Україні, Шевченко не мав змоги почути, тому він з глибоким сподіванням чекав цієї миті. *«Скоро ли я услышу тебя, моя родная задушевная песня»*, – з болем занотовує він [8, с. 191].

Не меншою розрадою для поета були невимовлені розмови з друзями, тими людьми, з якими мова про батьківщину не обмежувалася рамками жорстких заборон: *«Весело, нецеремонно побовтали о Малороссии, о днях минувших...»*, *«После сердечных речей и милых родных песен...»* [8, с. 194, с. 199]. І Т. Шевченко безмежно вдячний тим росіянам, які висловлюють щирі співчуття становищу України, її поезії та пісні, що не можуть знайти прилисток на рідній землі. *«Все семейство Аксаковых непритворно сердечно сочувствует Малороссии, и ее песням, и вообще ее поэзии»*, – занотовує поет [8, с. 197].

Т. Шевченко усвідомлював ту безпомічність поневоленого народу, до якого ще треба донести істину, звільнити птаха волі з людських сердець, що століттями поневірявся в невольничій клітці, замкнуті царським замком. Важливим є те, що культурні просвітителі України сповіщають Т. Шевченка про вагому здобутки в царині історії, літератури, мистецтва. Зокрема, М. Максимович привіз поетові *«Исследование о Петре Конашевиче-Сагайдачном»* [8, с. 560], що свідчить про усвідомлення ним значення та ролі видатного Кобзаря в культурному та національному відродженні України.

Ще більшу радість Т. Шевченку приносять нові історичні праці П. Куліша та М. Костомарова, які поет одержав від них. Кобзар щасливий усвідомленням того, що його друзі, прибічники не занепали духом, не втратили творчого поклику та натхнення і гідно крокують вперед, виборюючи Україні право відроджуватися та розвиватися. Ось що він пише про Кулішеві *«Записки о Южной Руси»*: *«Я эту книгу скоро наизусть буду читать. Она мне так живо, так волшебнo живо напомнила мою прекрасную бедную Украину, что я как будто с живыми беседую – с ее слепыми лирниками и кобзарями. Прекраснейший, благороднейший труд. Бриллиант в современной исторической литературе. Пошли тебе Господи, друже мой искренний, силу, любовь и терпение продолжать эту неоцененную книгу»* [8, с. 19]. У контексті цих щирих емоційних слів важко погодитися з Г. Грабовичем, який стверджує, що, зокрема, в «Журналі» Т. Шевченкові «притаманне почуття інтелектуальної дистанції... щодо української історії» [цит. за: 1, с. 26]. А про «Граматику» П. Куліша поет написав: *«Как прекрасно, умно и благородно составлен этот совершенно новый букварь»* [8, с. 156]. Т. Шевченко висловлює глибокі сподівання на те, що ця праця принесе неабияку користь його бідному народові, що це могутній промінь світла, здатний проникнути у невольничу українську голову.

Великі надії Т. Шевченко покладає на таких людей як П. Куліш, М. Максимович, М. Костомаров, бо розуміє, що саме ці високоосвічені та духовно багаті люди здатні пробудити народ з глибокого сну, що охопив Україну. Варто зазначити і про прихильність поета до російських діячів, діяльність яких була спрямована зокрема на культурне відродження України. Особливо вдячний Кобзар був Л. Жемчужникову, котрий *«так искренно, нелицмерно полюбил мой милый родной язык и мою прекрасную бедную родину»* [8, с. 149].

Досить цікавим епізодом перебування Т. Шевченка в укріпленні є його зустріч із земляком

Андрієм Обеременком, яка неабиякою радістю стала для поета, розважила його змучену монотонним життям душу. Багато безсонних ночей провів Шевченко, сидючи на ганку біля офіцерського флігеля, ведучи невимушену розмову з Андрієм. І ця бесіда, миліша ніж будь-який сон, гріла душу поетові, дарувала надію:

– А що, – говорю, – Андрію, і тобі, мабуть, не спиться?

– Та не спиться, матері його ковінька, – сказав он [8, с. 86].

Здається, Т. Шевченко аж затремтів, коли почув цю чисту непідробну мову, ніжний милуючий звук, який огортав теплом серце поета, що так давно не відчувало бодай якогось відголоску з милої землі. Коли поет вів розмову з Андрієм українською, надії на краще майбутнє окриляли його, бо коли живе мова народу, той народ буде жити, усвідомлення чого було для поета найбільшим щастям.

Отже, записи «Журналу» є яскравим свідченням того, що ніякі відстані та перепони не могли знищити ту міцну єдність Т. Шевченка з Україною, що наче промінь сонця пробивалася крізь жорстоку пільму заборон. Як стверджує І. Дзюба, «Шевченко записує сни, в яких йому з'являються образи України та дорогі серцеві друзі; радіє листам від них, із яких відчуває, що його не просто ждуть – що йому вготовано участь у новому відродженні української культурної діяльності за умов надій на ліберальність режиму» [1].

Поемою «Сон» завершується «Журнал» видатного Кобзаря. Цей вірш багато в чому відображає життя самого поета, якому тільки в снах являлася вільна Україна.

Висновки. Таким чином, проявами зв'язку Тараса Шевченка з його батьківщиною були лірич-

ні згадки, у яких поет возвеличує рідну землю та водночас висловлює занепокоєння її тяжким становищем; наспівування Шевченком милих його серцю українських пісень; спілкування з друзями-земляками; аналіз праць українських наукових та культурних діячів.

Щоденник «Журнал» відіграв важливу роль у житті Шевченка. Перш за все поет висловлював у ньому свої переживання, думки, ідейні погляди, свою громадянську позицію. Задовольняючи прагнення писати, Кобзар не просто нотував події, які з ним відбувалися, а й порушував важливі суспільно-політичні та національно-культурні питання.

Тема України чітко простежується в щоденнику Шевченка. Щира любов до рідної землі була для Кобзаря єдиним променем, який освітлював йому життя в сповненій жорстокості та бездуховності невольничій пільмі. Записи в щоденнику дають змогу осягнути почуття та душевні муки Шевченка, його біль, який зменшувався лише згадкою про Україну. Проявами зв'язку поета з його батьківщиною були ліричні відступи, в яких він возвеличує рідну землю та водночас висловлює занепокоєння її тяжким становищем: згадки милих його серцю українських пісень, спілкування з друзями земляками, аналіз праць українських наукових і культурних діячів. Навіть далеко від рідної землі поет намагався долучитися до її національно-культурного розвитку, аналізував та висловлював власне ставлення щодо літературних праць його земляків, котрі не могли не зважати на критику й мудру пораду геніального пророка. Тематика українського життя, яка органічна для всієї публіцистичної спадщини поета, істотно вплинула й на літературний процес України, й на відродження та становлення українського народу.

Список літератури:

1. Дзюба І. Шевченко розмовляє з нами [Електронний ресурс] / Іван Дзюба. – Режим доступу: <http://www.day.kiev.ua/uk/library/books/pidrivna-literatura-taras-shevchenko-shchodennik-listi>
2. Космеда Т. А. Ego і Alter Ego Тараса Шевченка в комунікативному просторі щоденникового дискурсу / Тетяна Анатолівна Космеда. – Дрогобич: КОЛО, 2012. – 371 с.
3. Крालюк П. Релігійність Т. Шевченка [Електронний ресурс] / Крालюк Петро Михайлович. – Режим доступу: <http://www.simya.com.ua/articles/45/8113/>
4. Рубчак Б. Живописаний Шевченко («Журнал» як текст) [Електронний ресурс] / Богдан Рубчак // Світи Тараса Шевченка: Збірник статей до 175-річчя з дня народження поета / ЗНТШ: Філологічна секція. – Т. 214. – Нью Йорк, 1991. – С. 65–90. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/shevchenko/rubchak.htm>
5. Сверстюк Є. О. Шевченко понад часом. Есеї / Євген Сверстюк. – Луцьк; Київ: ВМА «Терен»; ТОВ «Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2011. – 280 с.
6. Танчин К. Щоденник як форма самовираження письменника [Електронний ресурс] / Танчин Катерина Яківна // Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – Тернопіль, 2005. – Режим доступу: http://www.br.com.ua/referats/dysertacii_ta_autoreferaty/106743.htm
7. Тесленко І. «Внутрішня еміграція» Тараса Шевченка / Інна Тесленко [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zik.ua/ua/news/2012/11/09/378135>
8. Шевченко Т. Щоденник / Тарас Шевченко // Твори: у п'яти томах. 5: Щоденник. Вибрані листи. – К., 1971. – С. 11–223.

Стрилец М.В., Лебеденко С.А.

Полтавский юридический институт

Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого

УКРАИНА В ДНЕВНИКЕ ТАРАСА ШЕВЧЕНКО

Аннотация

В статье исследован феномен «Журнала» как одного из немногих публицистических сочинений Тараса Шевченко. Освещена корреляция между периодом жизни автора, во время которого был написан «Журнал», и содержательным наполнением этого публицистического произведения. Указана роль дневника в жизни Тараса Шевченко. Проанализировано проявление связи Кобзаря с Украиной на страницах «Журнала». Показано значение этого публицистического произведения для более глубокого понимания образа Тараса Шевченко как поэта и как личности.

Ключевые слова: Шевченко, дневник «Журнал», документальная проза, национальное самоутверждение, родина, Украина, украинский язык, украинская песня.

Strilets M.V., Lebedenko S.O.

Poltava Law Institute

Yaroslav Mudryi National Law University

UKRAINE IN TARAS SCHEVCHENKO'S DIARY

Summary

The article investigates the phenomenon of «Journal» as one of the few publicist works by Taras Shevchenko. The correlation between the period of the author's life, during which «Journal» was written, and the content of this publicist work is highlighted. The role of the diary in Taras Shevchenko's life is indicated. The manifestations of Kobzar's connection with Ukraine on the pages of «Journal» are analyzed. The significance of this publicist work for deeper understanding of Taras Shevchenko's figure as a poet and personality is revealed.

Keywords: Shevchenko, diary «Journal», documentary prose, national self-affirmation, motherland, Ukraine, Ukrainian language, Ukrainian song.